

УДК 351.862.22

ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

FEATURES OF CRIMES, WHICH ARE INFRINGE ON CULTURAL HERITAGE OBJECTS

Кулакова Н.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінології
та кафедри військової підготовки
Національної академії внутрішніх справ*

У статті досліджується кримінально-правова охорона об'єктів культурної спадщини в Україні. Охарактеризовано злочини, що посягають на об'єкти культурної спадщини в Україні. Проаналізовано законодавство, яким передбачається та гарантується охорона культурної спадщини.

Ключові слова: культура, культурне надбання, культурна спадщина, культурні цінності, охорона культурної спадщини, об'єкти охорони культурної спадщини, злочини.

В статье исследуется уголовно-правовая охрана объектов культурного наследия в Украине. Охарактеризованы преступления, посягающие на объекты культурного наследия в Украине. Проанализировано законодательство, гарантирующее и регулирующее порядок охраны объектов культурного наследия.

Ключевые слова: культура, культурное наследие, культурные ценности, охрана культурного наследия, объекты охраны культурного наследия, преступность.

This article examines the basis of criminal legal protection of cultural heritage of Ukraine. This article examines the basis legal protection of cultural heritage of Ukraine. Analyses legislation, which controls and guarantees the right on protection of cultural heritage.

Key words: culture, cultural asset, cultural heritage, cultural property, legal protection of cultural heritage, subjects of cultural heritage, crime.

Актуальність теми. В основі гуманітарної політики нашої держави лежить збереження культурної спадщини як є невід'ємної частини світового культурного надбання. Збереження і примноження куль-

турного надбання забезпечується системою правових та організаційно-управлінських заходів. Базові принципи охорони об'єктів культурної спадщини зафіксовані в Основному Законі держави, ратифіко-

ваних парламентом України міжнародних конвенціях, законодавчих актах щодо забезпечення збереження культурних надбань, серед яких Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», інші нормативні акти. Разом з тим на сьогодні спостерігається збільшення інтересу до об'єктів культурної спадщини, незаконний обіг яких став одним із напрямів діяльності організованої злочинності, що дає значні прибутки. Незаконне заволодіння предметами культурної спадщини – досить вигідне вкладання капіталу, засоби реалізації незаконно отриманих доходів. Предмети, що становлять історичну, художню або культурну цінність, розкрадаються не тільки з приватних колекцій, а й із вітчизняних музеїв, сховищ, художніх галерей. Проблема збереження культурного надбання є одним із завдань нашої держави. Суспільна небезпека посягань на об'єкти культурної спадщини зумовлена не тільки тим, що завдається шкода матеріальним інтересам, а й головне духовним потребам суспільства.

Проблемі правової охорони об'єктів культурної спадщини не раз приділялася увага в юридичній науці, причому досліджувалися різноманітні аспекти цього правового інституту залежно від галузі права. Особливості цивільно-правової охорони культурної спадщини досліджувалися О.П. Сергеевим, С.Г. Долговым, А.П. Фоковым, М.В. Васильєвим, І.В. Савельєвим, міжнародно-правовий захист культурних цінностей вивчався у працях М.М. Богуславського, Л.М. Галенської, С.Н. Молчанова Л. Прессуйр (Франція), І. Сейдел-Хохенвелдерн (Австрія), особливості розслідування злочинів, що посягають на об'єкти культурної спадщини, з'ясували Р.В. Асейкін, В.В. Базелюк, Є.П. Гайворонський, Т.Г. Каткова, Т.В. Каткова, О.С. Кофанова та інші.

Останніми роками проблемі відповідності національного законодавства щодо охорони культурної спадщини міжнародно-правовим актам присвячені дисертаційні дослідження О.І. Мельничук «Міжнародно-правові засади формування списку Всесвітньої культурної а природної спадщини», В.В. Максимова й у Росії Н.О. Потапова, де розвинуті основні положення правового інституту культурної спадщини, дослідження С.М. Молчанова і Р.Б. Булатова. Особливості державно-правової охорони культурної спадщини вивчені в монографіях Н.В. Михайлової, адміністративно-управлінські аспекти охорони пам'яток культури розкриті в працях А.М. Артюняна, Н.Д. Бобоедової, В.Я. Настюк та ін.

Питання охорони об'єктів культурної спадщини частково висвітлені в науці кримінального права і кримінології. Комплексне розв'язання проблеми можливе за ефективною реалізації державної політики у сфері запобігання посяганням на об'єкти культурної спадщини та шляхом розроблення і здійснення системи заходів, спрямованих на усунення причин та умов учинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохорон-

них органів. Завданням статті є розкриття сучасного стану злочинів, що посягають на об'єкти культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в умовах глобалізації проблема охорони об'єктів культурної спадщини набуває все більшого значення. Проблема збереження культурної спадщини та недопущення її незаконного вивозу з країни стала особливо актуальною у зв'язку сучасними процесами, оскільки об'єкти культурної спадщини й культурні цінності все частіше втягуються в торговий обіг.

Законом України «Про культуру» визначено правові засади діяльності й регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі збереженням культурної спадщини та культурних цінностей. Також цим Законом передбачено використання терміна «національне культурне надбання», під яким розуміється сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України [1].

Критерії визначення культурної спадщини й культурних цінностей відрізняються фізичними відмінностями об'єктів. Але, незважаючи на застосування різних понять у нормативно-правових документах у сфері охорони культурного надбання нашої держави, основним завданням цих законів є система заходів їх охорони. Метою нормативно-правового забезпечення охорони культурної спадщини є захист і збереження культурного надбання як основи національної культури [2].

Також необхідно звернути увагу на одну з обов'язкових ознак, що характеризує об'єкти культурної спадщини, – їх високу матеріальну вартість. Об'єкти культурної спадщини, будучи особливо значущими для суспільства як результати матеріальної та інтелектуальної праці, водночас розглядаються як майно. Вони володіють вираженими у грошовій характеристиці вартісними властивостями й можуть бути об'єктом купівлі-продажу, перебувати у власності, користуванні, розпорядженні фізичної або юридичної особи, держави. Отже, об'єкти культурної спадщини мають статус майна. Але, незважаючи на їх таку властивість, ця ознака не може вважатися їх змістовною характеристикою, вона є похідною, оскільки це зумовлено їх підвищеною суспільною значимістю, унікальністю з погляду історії, мистецтва, архітектури.

За даними МВС України за 2001–2012 рр. було вчинено більше ніж три тисячі злочинів, пов'язаних із викраденням антикваріату, творів мистецтва, з яких майже половину розкрито, а протягом 2013 р. всього посягань на художні, історичні й інші культурні цінності було вчинено 36 кримінальних правопорушень, серед них найбільшу частку становлять діяння, що були вчинені у квартирах і приватних будинках (32), а за чотири місяці 2014 р. – 65, з них 55 у квартирах і приватних будинках, завдана шкода становить 70 184 тис. грн, а протягом одинадцяти місяців поточного року було зареєстровано посягань на

об'єкти культурної спадщини, а саме: незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (ст. 298) – 42 [3].

Об'єктом посягання є предмети фалеристики, медальєрики, геральдики, образотворчого мистецтва, архітектурні пам'ятки. Злочинці виявляють інтерес до друкованих видань, предметів релігійних культів, архівних документів, музичних інструментів. До Каталогу викрадених культурних цінностей з державних музеїв і приватних колекцій потрапило більше ніж 1 000 предметів (Каталог був складений на базі матеріалів, наданих МВС, Міністерством культури, а також регіональними управліннями культури) [4, с. 4].

Тільки на сьогодні в базі Генерального секретаріату Інтерполу зберігається інформація про близько 40 мільйонів викрадених документів, серед яких 173 об'єкти, які є предметами культурної спадщини України, й оголошено в міжнародний розшук майже 900 осіб, які їх учинили [5].

Кількість крадіжок з приватних і державних колекцій з кожним роком збільшується приблизно на 9,0%. Рівень розкриття в цій сфері, за даними відповідного відділу Інтерполу, не перевищує 3,0%. Науково-дослідний інститут «Системи статистики культури ЮНЕСКО» (ССК ЮНЕСКО. Монреаль. Канада¹) у доповіді 2010 р. вимушений був визнати, що відсутній у будь-якій країні світу Єдиний реєстр т. з. бази даних культурних цінностей (усіх форм власності приватної, державної, громадської) можна вловити лише про констатацію правопорушень, але не про створення механізмів недопущення таких дій [6].

За даними спеціалістів, це свідчить не про непрофесіоналізм окремих музейних працівників, до яких належить і директори провідних національних музеїв, які скоріше умисно, ніж через необережність сприяють виданню дозволів на вивіз із країни унікальних предметів культурної спадщини. Так, відомий факт, коли громадянин США надав для митного оформлення документи на вивезення з України колекції творів мистецтва загальною масою більше ніж 740 кг, серед яких були 367 ікон, котрі, за висновком експерта, не мали ніякої культурної цінності, що не відповідало дійсності [6]. Експерти оцінили вартість колекції, яку намагалися вивезти, в 285 тис. дол. США. Також митники не дали вивезти унікальну колекцію культурних цінностей, до якої, крім творів живопису та дорогоцінних каменів, належало 115 ікон XVII – XVIII ст., вартість колекції становила півмільйона дол. США.

Додаткова експертиза, що була проведена спеціалістами Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, установила: більшість ікон необхідно розглядати як тематичну колекцію XVII – XX ст., що є цінністю для музейного фонду й заборонена до вивозу з України. За даними Державної митної служби України, не виключено, що окремі експонати були викрадені з храмів Чорнобильської зони.

За даними спеціалістів, кількість іноземців, які вчиняють зазначені злочини, відповідає кількості осіб, котрі є громадянами України. Позаминулому року були порушені кримінальні справи проти 190 осіб, з яких 69 осіб – іноземці (36,3%), і минулого – 225, з них 81 особа – іноземець (36,0%).

Злочини, що посягають на об'єкти культурної спадщини, характеризуються високим рівнем латентності. Більша частина крадіжок таких предметів вчиняється з приватного володіння (до 80,0%), близько 1,0% – з місць відправлення релігійного культу, ікони як предмет посягань становлять до 70,0% від усіх викрадених предметів. Більша частина крадіжок об'єктів культурної спадщини вчиняється при безпосередній участі осіб, котрі мають до них доступ: працівники бібліотек, реставраційних майстерень, співробітники музеїв. На сьогодні як запобіжні заходи необхідно створити єдину базу даних про осіб, засуджених за вчинення злочинів, предметом яких є об'єкти культурної спадщини.

У більшості випадків посягання на об'єкти культурної спадщини відбувається з метою їх вивозу за межі країни в Західну Європу, США, Японію, Китай, де вже тривалий час діє багатомільярдний ринок культурних цінностей («арт-ринок»). Наприклад, серед предметів контрабанди культурні цінності посідають провідне місце, що вища цінність того або іншого викладеного предмету, то більша вірогідність його вивезення закордон. На жаль, у вітчизняному законодавстві не враховано, що контрабанда культурних цінностей має організований характер. Безпосередніми виконавцями є особи, звільнені від митного контролю. Також відсутня норма щодо відповідальності за дії, пов'язані з неповерненням предметів культурного надбання на територію України, а саме це не відображає реальної небезпеки та реального розповсюдження таких дій. Питання боротьби зі злочинними посяганнями розглядаються розрізнено – окремо знищення, пошкодження або контрабанда. Але це не дає змоги боротися з організованою злочинністю в цій сфері, виявляти всі злочинні взаємозв'язки: замовник злочину – особи, що вчинили розкрадання або викрадення, – перевезення об'єктів культурної спадщини за межі країни – покупець. Саме це спрямовує зусилля правоохоронних органів на боротьбу зі злочинцями-одинаками. Але на міжнародному рівні ще в 1970 р. Конвенцією ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» було запропоновано комплекс заходів щодо запобігання вчиненню злочинних посягань на об'єкти культурної спадщини організованою злочинністю [7]. Чинні міжнародно-правові акти щодо захисту культурних цінностей, безсумнівно, володіють значним потенціалом, особливо при розробці системи запобіжних заходів, спрямованих на захист об'єктів культурної спадщини.

¹ Система статистики культури ЮНЕСКО 2009 р. (ССК-2009) – результат спільної праці Інституту статистики ЮНЕСКО (ІСІО) і Сектора культури ЮНЕСКО. Ця система створена на основі ССК-1986, перероблена версія методології статистики культури ЮНЕСКО врахувала новітні концепції, що сформувалися в цій сфері після 1986 р., враховуючи новітні технології.

Чинне кримінальне законодавство не має систематизованого підходу до злочинів, що посягають на культурне надбання. Норми, які передбачають відповідальність за посягання на об'єкти культурної спадщини та культурні цінності, передбачені різними Розділами Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Крім цього, існує проблема точного визначення в законі суттєвих властивостей і юридичних ознак, що характеризують об'єкти культурної спадщини як предмети злочинів. Актуальність цієї проблеми обґрунтовується тим, що, характеризуючи об'єкти культурної спадщини та культурні цінності, ознаки виступають як об'єктивні складові підстави кримінальної відповідальності в комплексі з іншими ознаками складів злочинів, що вчиняються відносно культурної спадщини. Це зумовлено такими факторами: 1) законодавець у чинному кримінальному законі для визначення практично тих самих предметів злочинів користується різною термінологією, не розкриваючи в кримінально-правових нормах зміст того або іншого поняття; 2) при застосуванні опису предметів злочинних посягань, що вчиняються відносно культурних цінностей, законодавець використовує таке формулювання: ч. 1 ст. 201 КК України – «культурні цінності, під якими розуміються об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення й підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України»; ст. 298 КК України – «об'єкти археологічної спадщини, об'єкти культурної спадщини»; ст. 298-1 КК України – «документи чи унікальні документи» [8]. Тому на сьогодні склалася ситуація використання різноманітних понять при забезпеченні режиму кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини. Її подолання має виключне значення як з позиції юридичної науки, так і з погляду правозастосовної практики.

Особливу увагу в законодавстві необхідно приділити відповідальності за вчинення посягань на об'єкти культурної спадщини організованими групами. Кри-

мінальне законодавство, на жаль, на сьогодні не виконує свого призначення, що призвело до нездатності законодавчої, виконавчої та судової влади встановити й підтримувати правовий порядок у сфері охорони культурного надбання. Нині сформувався кримінальна структура, для якої керівництво й управління злочинним середовищем стало надприбутковою та безпечною сферою діяльності. Учинення злочинів організованою злочинністю у сфері культурної спадщини є достатньо нове суспільно небезпечне діяння, яке не контролюється чинним законодавством і не вкладається в традиційні кримінально-правові схеми. Наявність таких структур – доказ слабкого національного контролю за діяльністю організованої злочинності, його відставання від інтенсивного зростання злочинності у сфері культурної спадщини є результат інерції усвідомлення суспільно-небезпечних діянь, чим скористалися організовані злочинні групи, які швидко реагують на всі зміни.

Висновки. Комплексне розв'язання проблеми забезпечення кримінально-правової охорони культурної спадщини та культурних цінностей можливе при уніфікації законодавства різних країн, на основі якої буде здійснюватися боротьба з організованою злочинністю. Небезпека, що лежить в основі існування й діяльності організованої злочинності, визнається ООН та іншими міжнародними державами. ООН та Інтерпол намагаються об'єктивізувати це явище, виявити тенденції його розвитку, розробити найбільш ефективні заходи єдиного контролю.

Забезпечення охорони культурної спадщини й культурних цінностей можливе за ефективної реалізації державної політики у сфері запобігання шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин і умов учинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та Міністерства культури України, діяльність яких має бути спрямована на розробку конкретних заходів, підвищення ефективності запобіжних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про культуру : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Про охорону культурної спадщини : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Дані Управління статистичної інформації та аналізу Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/>.
4. Каткова Т.Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганнями на культурну спадщину / Т.Г. Каткова, Т.В. Каткова. – Х. : Право, 2011. – 240 с. – С. 4.
5. Неволя В. Співпраці України з ІНТЕРПОЛОМ виповнилося 20 років / В. Неволя // Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/831142?jsessionid=7F04E301C7982F048EA9C49587BF5208>.
6. Тамойкин М. Матеріальна культура в небезпечності / М. Тамойкин // Єженедельник 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news2000.com.ua/2000/aspekty/art/80818>.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789/print1390245714693219.
8. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.